

Régészek a honfoglalás koráról

KRONSTEIN GÁBOR

A Magyar Őstörténeti Bizottság 1992 óta – együttműködve a Magyar Nemzeti Múzeummal – nemzetközi tudományos ülésszakokat szervez, amelyek a honfoglalás 1100 éves évfordulójához kapcsolódnak. Céljuk: különféle tudományágak szemszögéből vizsgálni e magyar történeti sorsfordulót. Először A honfoglalás régészete című konferenciát tartották meg. Tavaly adták ki az ott elhangzott előadások gyűjteményes kötetét, melynek ismeretanyagát az iskolai tanításban főként történelem- és földrajzórán tudják a tanárok hasznosítani, de az előadók által ismertett állat- és növénytan, valamint kohászati vonatkozású újdonságok, embertani, néprajzi és szókinccstörténeti megállapítások alkalmilag jól felhasználhatók más tantárgyakban is.

A tanulmánykötet – *Honfoglalás és régészet* címmel – Kovács László szerkesztésében készült *A honfoglalásról sok szemmel* nevet viselő sorozat darabjaként, melyet Gyórfy György jegyez főszerkesztőként. Az összeállítás huszonhárom szerzője a régészet és rokon tudományágainak teljes hazai élgárdáját reprezentálja. A huszonhárom dolgozat, túllépve a szorosan vett archeológián, minden olyan tudományágot – embertan, földrajz, állat- és növénytan, vegyészet, néprajz, vallástudomány – magába foglal, amely a vizsgált korra vonatkozóan történeti jellegű elemzést tud adni a földben rejlő leletek alapján. E kutatási összefoglalásokban az interdiszciplinaritás módszertani szempontból is jelen van. A régész következtetéseinek alátámasztására rendszeresen fordul fizikai, növénytan, vizsgálatokhoz, okleveles emlékekhez, nyelvészeti érvekhez, néprajzi és társadalomtörténeti párhuzamokhoz. Az anyag – ez is érdeme a kötetnek – minden földrajzi irányban túlterjeszkedik az országhatárokon. Még a Kárpát-medence teljes régészetén is, bevonva érdeklődési körébe a sztyeppe történetére vonatkozó szovjet – orosz, ukrán – és lengyel feltárásokat, illetve azokat az osztrák vizsgálatokat, amelyek Ausztria kialakulására vonatkoznak. E tekintetben kiemelkedő *Alexander T. Ruttkay* /Szlovákia/ dolgozata, amely példásan foglalja össze, mit mond a korai szláv történelemről a szlovák és a cseh régészet.

A könyv szerkezeti felépítése logikusan rendszerez. Először a térség: a Kárpát-medence és Etelköz földrajzi viszonyait mutatja be, majd a sztyeppei vándorlás magyar vonatkozású régészeti hagyatékával foglalkozik. Az ide tartozó két dolgozat tárgyalja részletesebben a magyar archeológia mai vitás kérdéseit s általánosabb elvi tételeit. Ezt követi ugyancsak két tanulmány a 9-10. század nem magyar (avar, szláv, Karoling-kori bajor, érintőlegesen bolgár) népesség sorsáról a Kárpát-medencében. A következő fejezet öt értekezése a honfoglaló magyarok régészeti hagyatékába vezeti be az olvasót. Ez a tanulmánycsoport részben társadalmi rétegek, részben tájegységek szerint tagolja az emléktanyagot. Az utolsó fejezet nyolc közleménye a kor anyagi és szellemi kultúrájáról ad keresztmetszetet a legújabb eredmények fényében. Egyes szerzők még az 1990-1992. évek feltárási munkálatainak tanulságait is bedolgozták tanulmányukba.

Örömmel állapíthatja meg az olvasó, hogy régészeink bonyolult dolgokról is tudnak egyszerűen írni. Értekező prózájuk egyenletesen közérthető. Így e kötetben elmosódik a különbség a szaktudományos és az ismeretterjesztő közlés stílusa között. A tudományos jellegű jegyzetapparátuson kívül, amely elkülönül a szövegtől, csupán a kikerülhetetlen részletező felsorolások képviselik. Nincs tehát az alkalmazott nyelvezetben semmi olyan, ami a gyakorló tanárt visszariaszthatná a kötet forgatásától.

Rátérve a *Honfoglalás és régészet* tanulmánykötet tartalmi megállapításaira, mindekelőtt néhány szemléleti álláspontra hívnám fel a figyelmet. Ezek részben a tudományos és a tudományon kívüli szempontok szétválasztására, részben a régészeti adatokból levonható következtetések korlátaira, részben a 8-10. század történelmét érintő tudásunk korlátozottságára mutatnak rá.

Az első észrevételt *Bálint Csanád* úgy fogalmazta meg, hogy – éppen a gyarapodó leletek alapján – „érdemes lenne felülvizsgálnunk szemléletmódunk és módszereink alapjait... Ma már higgadtan és megalpózottan utasíthatjuk el az érzelmi és tudományos szempontok keveredéséből származó nézeteket” (39. p.). A. T. Ruttkay konkrétan: *Leopold von Ranke* híres gondolatára hivatkozik, aki szerint „minden kor az Istennel van közvetlen kapcsolatban”, ami Ruttkay átfogalmazásában annyit tesz, hogy „minden történelmi tény önmagában érdekes és fontos anélkül, hogy a későbbi fejlődés szempontjából növeljük vagy csökkentjük a jelentőségét” (109. p.).

E kor régészetére nézve ez azt jelenti, hogy e tudományterület „az anyaggyűjtés fázisában tart” (*Bálint Csanád*), még „csak a heurisztika szintjén áll” (A. T. Ruttkay). Ezért az „elkövetkezendő évek kutatásai sem vezethetnek majd egyértelmű, vitathatatlan történelmi eredményekre, s számos fontos kérdésben továbbra is csak föltevésekre kényszerülünk” (*Fodor István* 69. p.).

E korlátokkal együtt is igaz azonban, hogy az örvendetiesen szaporodó leletek lehetővé teszik, hogy a régészet túllépjen a „tárgy-etnikum” tézisen. (Jellemzi a feltárások gyors ütemű gazdagodását, hogy egyetlen régészeti övezetben, a Vág völgyében az értékelhető leletek tízről (1950) mára százhetvennégyre(!)szaporodtak.

Részben a sok új lelet, részben új forrásféleségek bekapcsolása a tudományos feldolgozásba helyezte biztosabb alapokra a régészeti következtetéseket. Ebben a könyvben a teljes temetőterképek; a földvárak, udvarházak, szolgálófalvak ásatási anyagának felszínre hozatala, valamint a teljes körű pénzérme-értékelés képviselik az új forrásanyagokat. Ezekből a szerzők főként a honfoglalók társadalmának mélyebb megismeréséig jutottak el.

Az anyaggyűjtés és rendszerezés mai állapotában a helyes kutatói megközelítést *Bálint Csanád* a gondos régészeti aprómunkában látja. A szakember a belső archeológiai értelmezés elsőbbségét vallja: „A magyarázatnak sosem egy másik körülmény vagy szempont figyelembevételéből, még kevésbé egy másik tudományág adatbázisából kiemelve kell megszületnie, hanem mindig önmagából, a vizsgált tárgy belső összefüggéseiből kell fakadnia. Az interpretációk csak azután következzenek” (41. p.).

E megfontolások kevés változtatással a történelem oktatására is érvényesek. Nem szabad követni egyik tankönyvírónk példáját, aki minden kommentár nélkül mutatta be a *Csanád* megyében az elmúlt évtizedben fölfedezett 9. századi tűtartó rovásírásának megfejtését, mely szerint a tárgyon ómagyar átokszöveg olvasható. Ennek mai átírását közli a tankönyv. Ezt a megfejtést azonban a szakkörökben erősen vitatják, ezért nem lett volna szabad egy hipotétikus megoldást elfogadott tudományos megállapításként bemutatni a tanulóknak.

A szabad, sőt szabados értelmezéseknek a honfoglalással kapcsolatban tápot adhat a gyakran pontatlan és érdekességekre kihegyezett ismeretterjesztő zsurnalisztika, de *Koltay Gábor* készülő superfilmje is, a *Honfoglalás*. A rendező romantikus történelem-szemléletétől nem várhatjuk el, hogy a történelmi költészetet elválassa a prózaibb valóságtól. Ezt a körülményt is szem előtt tartva tekinthetjük példaértékűnek vezető régészeink visszafogottságát, mértéktartását a tudományos következtetéseket illetően. A szakemberek módszertani óvatossága mindenesetre negnövelheti az olvasó bizalmát, hogy ha mégis tudományos újdonsággal találkozik, az nagy valószínűséggel hiteles.

Melyek ezek az újdonságok? *Győrffy György* és *Zólyomi Bálint* az avar állam felbomlását a 8. század hosszantartó szárazságára vezeti vissza. Az ugyanis tömeges állathulláshoz vezetett, az pedig kiváltotta a lakosság tömeges elvándorlását. A két szakember föltevése szerint az avar pusztákon a népességnek csak 10-15 százaléka maradt. (Erről *Győrffy György* bőven beszámolt a *História* 1995. 3. számában.)

Bóna István ehhez csatlakozva bizonyítja, hogy a frankoktól elszenvedett katonai vereség hatása kisebb volt Avaria sorsára nézve, mint azt a korábbi kutatás föltette. Egy –

már keresztény – avar utódállam, mint a Karolingok vazallusa Ausztriában még negyven évig fennállt. Az avarok utódeletével kapcsolatban több szerző részletezi, hogy az avar népiség ugyan kultúraváltáson ment át a kevert – szláv, bajor, bolgár – környezetben, de fennmaradt a honfoglalásig.

Bálint Csanád is, Fodor István is kiemeli, hogy a Kárpát-medencébe költözés a magyar anyagi kultúrában már a 10. század elején teljes változást hozott. Az átváltásban fontos szerepet töltött be a kalandozásokból származó átmeneti bőség, amely természetesen elsősorban a felső- és középrétegeket gazdagította. Fodor István ehhez még hozzáfűzi, hogy a magyarság etnogenezise folyamatában többször is átesett anyagi-szellemi föllendülésen. Legkorábban akkor, amikor bekapcsolódott a nomád népek vaskori kultúrájába. Később kazár környezetben. Ekkor a szaltovo-majáki műveltség népeinek – elsősorban az alánoknak (ó-oszétoknak) – főként a földműveléshez kapcsolódó ismereteit vette át. Fodor szerint a magyarság két és fél ezer éve önálló etnikum. Kialakult, szilárd hagyományrendszere tette lehetővé, hogy megőrizze nyelvét, míg minden más területen – szüntelen etnikai bővülés-csonkulás kíséretében – az egyetemes sztyeppe-i nomád-félnomád életformát és szellemi kultúrát vette át.

Más szerzők társaságában Fodor István is arra mutat rá, hogy Etelköz a félig-meddig már államként funkcionáló fejedelmi hatalom létrejöttével előkészítette a 10. század föllendülését (51. p.). Az ötvösműhelyek zömmel még a Kárpátokon kívül jöttek létre, de – immár az új hazából kiinduló „kalandozó hadjáratok nagyban megnövelték az előkelők gazdagságát, s bőven táplálták a fejedelmi és főuri ötvösműhelyeket”.

Igazságtalanul mellőzve A. T. Ruttkay érdekes áttekintését a 6-10. századi elő-szlovák (ahogy ő nevezi: szlovien), a morva-szláv és pannon-szláv történelemről, valamint Cs. Sós Agnes és Müller Róbert szempontgazdag tanulmányait Zalavár sok újdonságot hozott feltárásáról, áttérek Györffy György, Révész László és Kovács László tanulmányaira. Ezek a dolgozatok a Kárpát-medencében előrehaladó társadalmi tagozódástól, a kialakuló – kezdetben egyáltalán nem hűbéri irányú és jellegű – államalakulásról értekeznek.

Kristó Gyula szegedi professzor vezette be újabban (1980) a szélesebb közvéleménybe, hogy a törzsi uralmi körzetek, az „úrság”-ok, idővel territoriális törzsi államokká alakultak át (Vö. *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980, 473. p. s a köv. oldalak). Ennek a történelmi folyamatnak további részleteit – a régészet adottságai miatt nem egyértelmű bizonyossággal rendelkező eseménytörténeti következtetéseket – tárják fel az említett szerzők. Kirajzolódik a leletekből, hogy a 10. század első felében a magyar nagyfejedelmek hatalmi központja még nem Észak-Dunántúlon, hanem a Felső-Tisza vidékén helyezkedett el. (Györffy György az eseménytörténeti eredmények értelmezésében egyetért régésztársaival, de a nagyfejedelmi centrumot már arra az időre is Esztergom-Visegrád-óbuda-Székesfehérvár körzetre lokalizálja.)

942 és 948 között véres háború döntött arról, hogy a főhatalmat az egyik Árpád-ág átvette a másiktól. Az adatok megengedik, hogy az eseménysorozatot több összeütközés keretében képzeljük el. Így kerül a helyére az a következtetéssor, hogy ebben a háborúban a fejedelmi ivadékok kiragadták a tiszai kereskedelmi út ellenőrzését s az ebből származó anyagi hasznot más főnöki családok kezébe. Így szorult háttérbe a Közép-Tisza vidéktől északra Ond és Alpár vezérek családja, délebbre pedig a temesi Glad/Galád vezér dinasztiája. A feltételezett nagy küzdelemnek a nyitrai Basman vezér is áldozatul esett. (A korábban főrészt ismeretlen nevek Ibn Hayyan nemrég Marokkóban fölfedezett krónikájából léptek a kutatók elé, akik a neveket település- és dűlőneveinkkel vetették egybe, amikor a régészeti leleteket értelmezni kezdték.)

Ennek az átalakulásnak, hatalmi átrendeződésnek jelentőségét Györffy György (137. p.) a honfoglalással egyenlőnek tartja. Mindenesetre akkor került a hatalom homlokterébe az erdélyi Harka, a Gyulák őse, Lé/Lehel vezér a mai Nyugat-Szlovákiában, a Dunántúlon Bulcsu, valamint Fajsz ága az Árpád-házon belül, akitől Taksony, Géza és Szent István származott. A Lech-mezei vereség Bulcsu harkát és a vele szövetséges nyugati törzseket gyöngítette meg. E tényből újabb – most már meghatározó erejű – hatalomnövekedés következett be az Árpádok javára.

Recenzens ismét méltánytalanságra kényszerül, ezúttal a kor kulturális körképét felvázoló tanulmányok szerzőivel szemben. Helyhiány miatt csak három új kutatási ered-

ményt idézhetek föl. *Mesterházy Károly*, miközben áttekinti a többgyökerű magyar vallási emlékeket, kiemeli, hogy a leletek az iráni egyistenhit meglétére is utalnak. Fontos észrevétele, hogy a pogány államvallás, a keresztény, zsidó és zoroaszteriánus hitek nem csupán egymás mellett éltek, hanem egyes tárgyi emlékek bizonyossága szerint szinkrétikusan keveredtek is. Ez a vallási képzetek átalakulásának befejezetlenségére mutat. *Éry Kinga* szerint a Kárpát-medencei magyarság emberképe két fő típusba tartozik. Ezek abban is eltérnek egymástól, hogy Európa más-más vidékéről származnak, de abban is, hogy máshová is telepedtek meg az új hazában. Az egyik típus pásztorkodott, a másik inkább földet művelt. A leletek azt is megmutatják, hogy a hatalmi túlsúly az első típusba tartozó (fél)nomád csoportokat illette meg. A magyarok 9-10. századi állattartásáról vallott hagyományos nézeteket módosítja *Bökönyi Sándor* értekezése. Legfontosabb megállapítása az, hogy a Hortobágyról ismert rackajuh és az úgynevezett magyar szürke szarvasmarha nem ősi magyar fajta, hanem csak a késő középkorban alakult ki.

A gazdag tartalmú kötetnek egy, már inkább az eszmetörténet körébe tartozó tanulságát Győrffy György bevezetője nyomán végső tanulság gyanánt idézem. A magyar honfoglalás korát a tudomány ma az első és az utolsó ismert kalandozó hadjárat (862-970) közé helyezi. E bő évszázadon belül az új hazában megélt évtizedek hoztak – jegyzi meg a professzor – figyelemre méltó egységesülést az anyagi és szellemi művelődés terén. E folyamat alapozta meg, hogy az eltérő eredetű népcsoportokból, amelyeket az egyenműnek alig mondható vezetőréteg uralma fogott egybe, kialakulhatott az egységes magyarság. Ha nem következik be előbb az anyagi műveltségben, majd az ideológiában váltás – nyugat-európaizálódás –, „a keletinek maradt kultúrával és pogány ideológiával aligha sikerült volna a magyar vezetőrétegnek nyugati típusú államot alapítania”.

*Kovács László: Honfoglalás és régészet. Balassi Kiadó. Budapest, 1994, 311 p.
A honfoglalásról sok szemmel 1.*

Tisztelt előfizetők!

A közeljövőben minden 1995. évi megrendelőknek elküldjük az 1996. évre szóló számlánkat. Ha a jövőben nem tartanak igényt a lapra, kérjük a számlát visszaküldeni, illetve rendelésük esetleges módosítását levélben közölni.

Köszönjük!
Iskolakultúra szerkesztősége